

I VO MOŽNÝ

VÝZNAM SFÉRY PRÁCE PRO VYTVÁŘENÍ SOCIALISTICKÉHO ZPŮSOBU ŽIVOTA

I.

Význam sféry práce pro vytváření životního způsobu a jedinečná stylo-
tvorná potence této sféry právě v socialistické společnosti vyplývá zhruba
z této úvahy:

1. I když je socialismu cizí asketismus, naše společnost není společností
konzumní, programově není a nikdy nechce být orientována především na
konzum. Na rozdíl od kapitalismu není k tomu ani historicky nucena:
nemusí usilovat o manipulaci vykořisťované dělnické třídy pomocí uměle
vyvolávaných potřeb, pomocí indukce „konzumního transu“. I když ne-
slevíme z nároku na uspokojení přirozených konzumních tužeb a nebudeme
odvracet oči od disproporcí, které se vyskytují v satisfakci některých vý-
znamných individuálních i kolektivních potřeb (bydlení, úroveň životního
prostředí ve velkých městech, vybavenost školského systému, péče o ruz-
ným způsobem sociálně handicapované občany aj.), neměli bychom ztratit
se zřetеле skutečnost, že naším dlouhodobým cílem není zvyšování pro-
dukce konzumního zboží ad infinitum, není jím produkce dalších a dalších
spotřebních statků, věcí, jež by nás zahrnuly. Není nám ani zapotřebí
projit zkušeností, které se už dotkly některé západní státy, kde nut-
nost vyrobit více a více byla akcelerována vedle zákona maximálního
zisku navíc ještě úsilím odvést dělnickou třídu od jejích revolučních
požadavků za vějíčkou konzumního zboží a kde se už dnes prázdnota
konzumního životního stylu začíná odhalovat a pocit neuspokojení
a nesmyslnosti takového systému začíná být zjevný zejména nejmladší
generaci. Teorie vědeckého komunismu nekladla na produkci maximálního
(a stále se zvyšujícího) množství hmotných statků nikdy základní dů-
raz a v dohledné budoucnosti očekává vyrovnání disproporce mezi hmot-
nými potřebami a ekonomickými možnostmi také proto, že tato disproporce
nebude u nás uměle udržována. Lze tedy předpokládat, že tlak na zvyšo-
vání výroby konzumních předmětů a tedy potřebu růstu společensky nutné
práce nebude působit trvale. Existuje určité optimum, jež nebude posuno-
váno výš a výš. Latentní možnost vyšší a vyšší produkce, ukrytá v pro-
cesu VTR, nebude socialismem realizována v ničem neohrazenou vyšší

a vyšší produkci konzumního zboží, ale využita především k přeměně povahy práce, k přeměně její základní kvality. Neboť:

2. Na druhé straně socialismus považuje hodnotu práce za základní společenskou hodnotu a nikdy neměl a nebude mít v programu vytvořit „společnost volného času“ v tom smyslu, že by usiloval o takové uspořádání, v němž by práce zmizela anebo byla potlačena na minimum: rozvoj svobodné, tvůrčí práce je jedním ze základních cílů socialismu. Ranný kapitalismus v „protestantské etice“ umisťoval hodnotu práce také velmi vysoko. Už od počátku však v poměru k práci tkvělo v sociální etice kapitalismu jisté pokrytectví: patřila mezi základní společenské hodnoty, ale zároveň měla být prostředkem k tomu, dostat se do stavu, kdy už není třeba pracovat, neboť práce kumulovaná v kapitál umožní žít z práce jiných. Soudobý kapitalismus pak už dávno opustil „protestantskou etiku“ a otevřeně se orientuje na konzum. Často je hrdý na to, že přesunuje těžiště života do mimopracovní sféry, zatímco sféra práce se stává více záležitostí instrumentální, daní, kterou je zapotřebí zaplatit, abychom mohli žít. Socialismus oproti tomu nikdy nepohlížel na práci jako na pouhý prostředek, ale vždy ji chápal jako hodnotu samu o sobě, jako základní sféru zespolečenštění a polidšťování člověka. Úsilí o zkracování pracovní doby má tedy v našem systému také své dohledné hranice, ráj nicnedělání, zahálčivá společnost volného času není jeho cílem. Latentní možnost trvalého zkracování pracovního času, ukrytá v procesu VTR, nebude socialismem využita k delšímu a delšímu volnu, ale od určité hranice opět k přeměně kvality práce, k rušení protikladné dichotomie mezi prací a volným časem.

3. Způsob využití potence skryté ve vědeckotechnickém pokroku je tedy klíčovým rozlišujícím znakem dalšího vývoje obou soustav. Pro socialismus můžeme očekávat, že vzniklé rezervy nepoužije ani k vytvoření zahálčivé třídy, ani k stupňované hyperprodukcí spotřebního zboží (i když je ještě jisté zapotřebí ulehčit mnohé břemeno a v mnoha případech rozšířit možnosti konzumu, nýbrž je využije především ke změnám v kvalitě vztahů lidí ve výrobě, v takové změně životního způsobu, který především právě změnami ve sféře práce poprvé umožní svobodný rozvoj lidské bytosti. Abychom postihly specifiku a správně odhadli vývojové možnosti socialismu, nesmíme — zaměříme-li svou pozornost při úvaze o socialistickém způsobu života na sféru práce — dát se strhnout především k analýze možností, jež přináší vědeckotechnický rozvoj k osvobození od práce, a ponechat stranou změny, jež můžeme očekávat a anticipovat ve sféře práce samé. Tu pak nesmíme zůstat u analýzy změn, jež přinese rozvoj výrobních prostředků v změněných nárocích, které vycházejí z práce přímo jako z lidské činnosti a dovednosti, prostší či složitější. Musíme chápat sféru práce komplexněji, tak, abychom byli sto rozlišit v ní i dnes ještě latentní prvky, jež začínají rušit historicky nutnou, ale také historicky omezenou dichotomii práce a volného času — musíme práci chápat jako sociální kategorii.

Velmi obecně můžeme konstatovat, že práce stejně jako volný čas tvoří už dnes a bude trvale tvořit bázi pro permanentní socializaci člověka, že je více než v západních průmyslově vyspělých společnostech mediem zespolečenštění; že zejména v naší společnosti je už dnes základní mož-

ností jeho sociální participace; že neztrácí na váze jako zdroj sebedefinice člověka; že zápas o vytvoření prostoru pro seberealizaci a uplatnění schop- v pracovní sféře je jedním ze základních úkolů, s jehož rozřešením stojí a padá celá myšlenka socialismu; že práce vytváří člověku výraznou dominantu v legitimní strukturaci jeho času; že práce je v naší společnosti více než zdrojem odcizení výraznou šancí získat pocit obeznamenosti a důvěrnosti vnějšího světa; že nepřestala být zdrojem společenského ocenění atd. atd., zkrátka a souhrnně řečeno, že práce je pro člověka nekonečně víc, než pouhá specializovaná činnost, než vzorovaná a zacílená akce s nástrojem, strojem či automatem či standardizovaným fungováním v monoučelové organizaci.

Sociologie práce, jak se vyvinula jako „odvětvová“ nebo „speciální“ sociologie v procesu atomizace a specializace sociologického myšlení na západě, rezignovala na pochopení a osvětlení práce jako komplexního společenského fenomenu. Patřila a patří k oblastem, kde chybějící filosofický základ nejcitelněji postihl západní sociologii. Pracovala ve sféře silného pragmatického tlaku zadavatelů, pod kterým se ohnula k vytvoření sociotechniky jako nástroje racionálního vykořisťování pracovní síly, k vytvoření teorie „human relations“, jež konec konců slouží stejným cílům. Více než kterákoli jiná „odvětvová sociologie“ se zaměřila na zkoumání mechanismů fungování a konsensu; více než kterýkoli jiný úsek řešila otázky parciální racionalizace, aniž by si kladla otázku racionality systému jako celku, řešila otázky fungování, aniž by si kladla otázky jeho smyslu a účelu či ptala se po ceně, kterou se za fungování platí. Je to disciplína, která snad nejvýrazněji z celé západní sociologie dobrovolně zúžila svůj obzor a resignovala na odpovědnost k pracujícímu člověku.

Požadavek získání podkladů pro formování socialistického životního stylu v práci znamená pro marxistickou sociologii společenskou objednávku, která jí nejenom umožňuje, ale přímo ji nutí vyjít z těchto úzkých omezujících limitů. Bude třeba zkoumat problematiku práce nikoli jenom z hlediska zaměstnanecké organizace a jejího fungování, resp. z hlediska fungování zaměstnance v organizaci, ale také — a v kontextu výzkumu životního způsobu především — i dialektický protipól, fungování zaměstnanecké organizace, pracoviště, pracovního kolektivu, „práce“ v nejširším smyslu tohoto slova v životě pracujícího člověka. Neznamená to nic jiného, než pokusit se pochopit práci jako dominantní vnitřně strukturovanou determinantu života jedince a jeho životního stylu. Vzhledem k tomu pak, že tu jde o determinantu povýtce sociální a úzce spjatou s dělbou práce i třídním rozdělením společnosti, skýtá analýza životního stylu ve sféře práce jeden ze spolehlivých základů pro postžení třídní determinace způsobu života a odlišení životního způsobu socialistické společnosti od životního způsobu, ke kterému vede kapitalistický systém.

Práce je pro člověka tím, čím pro něho může být; to pak, čím pro něho může být, je určeno sociálně přinejmenším do stejné míry, jako je to určeno technologií pracovního procesu a jako je to určeno jeho individuální psychikou.

Už první předběžná analýza ukazuje, že člověk percipuje svou práci jako velmi složitou strukturu relativně různorodých složek, které jsou uspořádány do určité konfigurace podle své relativní váhy a vzájemného

vztahu; i tvar této konfigurace je sociálně determinován a právě o určité konfiguraci složek „práce“ můžeme mluvit také jako o určitém „životním stylu“ ve sféře práce.

Pokusíme-li se o předběžnou (zajisté tenativní) enumeraci základních složek práce, můžeme konstatovat, že práce pro člověka znamená

- vynakládání určité fyzické nebo duševní energie
- objektivizaci určitých jeho schopností, ať už vrozených nebo získaných profesionálním výcvikem
- určitý způsob zapojení do sítě sociálních vztahů, neboť lidská práce není myslitelná jinak nežli jako spolupráce;
- zařazení do určité sociální „hierarchie“;
- zdroj gratifikace;
- zdroj sociální jistoty a stability;
- prostředek mobility, sociálního vzestupu, dynamiky.

Jde tu o jakýsi pokus postihnout v „práci“ ty prvky, které působí jako společné znaky, jako charakteristiky, dimenze, v nichž může být analyzována jakákoliv práce (od „práce“ rektora university po „práci“ artisty na volné noze). Tato předběžná sada základních společných jmenovatelů ovšem musí být podrobena kritickému zkoumání. Zůstává tu otevřena celá řada problémů: především je to jistě nestejná míra obecnosti jednotlivých vyjmenovaných charakteristik; otázka, zda takto vypočítaná sada nepomíjí některou ze základních univerzálních charakteristik; otázka, nakolik je význam jednotlivých charakteristik pro poznání a popsání „práce“ srovnatelný; jaké je jejich pořadí, uspořádáme-li je ordinálně podle významu pro základní pojem, atd., atd. Na druhé straně je tento pokus o předběžné vyjmenování základních charakteristik jistým východiskem proto, abychom o všech naznačených problémech začli uvažovat. Skýtá jistě východisko i pro empirické ověřování sociální determinace určitých systémů vzájemných vztahů těchto charakteristik v různých skupinách populace.

(Z technického hlediska máme tu před sebou určitou sadu proměnných, jež mohou nabývat určitých hodnot, např. na škále -1 k $+1$; tato sada proměnných může být vzata za základ pro vytvoření matice korelací, v níž lze potom různými dávno i nedávno vypracovanými technikami rozeznat určité konfigurace souvislosti, obrazce, dentrity, faktory, — záleží na použité technice. Ve všech případech jde ovšem o pokus rozeznat a kvantifikovat jistou sestavu v sadě prvků, která se vyskytuje v určitém souboru částěji, o které můžeme mluvit jako o pravidelnosti, jež tvoří typ. Budeme-li se pokoušet v kterékoli sféře popsat životní způsob, budeme vždycky stát před volbou určité sady relevantních znaků, v nichž je charakterizovatelný, a před problémem postžení určité charakteristické konfigurace těchto znaků; předpokládáme-li u socialistického životního způsobu rozšířenou možnost volby a překonání uniformity životního stylu, pak budeme zároveň vždycky stát před problematikou rozeznání frekventovaných variant, před problematikou určité typologie legitimních variant životního stylu. Možnost použití matematiky a moderních výpočetních postupů může být v určitém stadiu či na určitém úseku práce užitečná, i když víme, že za současného stavu platíme za zisk z podobného postupu zároveň obrovskou ztrátou informace. Podobným způsobem získané výsledky nesmíme

ovšem přijímat bez zřetele k jejich limitované poznávací schopnosti a bez vědomí o nutnosti jejich dalšího kritického zhodnocení. Platí to i pro pokus, který dále prezentujeme.)

II.

Pokus o rozeznání určitých pravidelně se vyskytujících souvislostí a pokus o matematické zjištění určitých nosných dimenzí, určitých základních skupin, do kterých lze sdružit uvažované základní charakteristiky práce, byl podniknut v rozsáhlejší studii, která podrobila sekundární analýze výsledek výzkumu reprezentativního, pro celou ekonomicky aktivní populaci ČSSR.

Analyzovaný výzkum zjišťoval postoje obyvatelstva k práci. Nebyl příliš rozsáhlý, opíral se celkem o 16 postojových otázek, 9 otázek na hmotné pracovní prostředí a jednu „kafeterii“ uznávaných pracovních hodnot. O každém respondentovi přinesl také osm identifikačních znaků.

Tato primární data byla podrobena sekundární analýze za účelem získání obrazu vnitřní struktury pojmu „práce“, struktury sociálně determinované „subjektivní“ percepce práce, sociálně podmíněného smyslu práce pro dělníka a zaměstnance. Vycházeli jsme přitom z už zmíněného předpokladu, že práce je pro člověka tím, čím pro něho může být; to pak, čím pro něho může být, je určeno sociálně přinejmenším do stejné míry, jako je to určeno technologií pracovního procesu a jako je to určeno jeho individuální psychikou. Usilovali jsme tedy o pochopení sociálně podmíněné variability k o n o t a c e „práce“ především z hlediska socioprofesionálního rozvrstvení, ale věnovali jsme pozornost i vzdělání, věku, pohlaví a některým dalším znakům generální role jako dalším možným sociálním determinantám.

Abychom dosáhli takto formulovaného cíle, museli jsme v primárním materiálu rozlišit odpovídající pojmovou strukturu; základy pro to tam naštěstí byly už při původní koncepci zhruba uloženy. Její hlavní obrysy jsou asi tyto:

Percepce práce se odráží v postojích k práci. Celkový postoj k práci (celková spokojenost či nespokojenost) je pak rozložitelný na sadu postojů nižšího řádu, jež jsou intencinální k jednotlivým znakům práce. V primárním materiálu bylo sledováno deset takových znaků. Odpovídají nejčastěji empiricky šetřeným znakům práce, jež byly také zjištěny faktorovou analýzou odezvy na nestrukturovaný dotaz. Tyto znaky práce jsme chápali jako prvky struktury pojmu práce, tzn. že jsme předpokládali, že jednak mají pro celkový postoj různou váhu a jednak, že i v jejich vzájemném vztahu lze rozeznat jisté uspořádání. Z teorii o tomto uspořádání je patrně nejvýznamnější Herzbergova dvoufaktorová teorie práce: V struktuře prvků práce lze rozeznat dva základní faktory, relativně na sobě nezávislé. Do jednoho se sdružují tzv. „hygienické“ znaky práce obsahující v zásadě pracovní prostředí včetně mezilidských vztahů; jejich zlepšení ruší stav nespokojenosti, nepřináší však kladné hodnoty v podobě uspo-

kojení z práce. Zdroj uspokojení je možno hledat jen v sadě znaků sdružených do druhého faktoru, tzv. „seberealizačních“ znaků.¹

Tyto dva základní faktory jsme ve výchozím modelu, který nám pomáhal utřídit materiál, označili jako

1. postojový syndrom, jenž vychází z percepce práce jako zaměstnání (určitého hmotného prostředí, organizace a kolektivu, kde trávím podstatnou část dne a jež mi strukturuje čas a spoluurčuje životní styl)

2. postojový syndrom, jenž vychází z percepce práce jako povolání (toho, co dává základ mé sociální sebedefinici, sebepotvrzení a seberealizaci).

Nejvýhodnější známou cestou k pochopení systému interkorelací mezi vybranou sadou proměnných je analýza matice koeficientů jejich vztahů. Matice Spearmanova koeficientu pořadové korelace RS pro jedenáct sledovaných znaků vypadá takto: (viz Tabulka 1, strana 47).

Při volbě technického nástroje analýzy jsme se rozhodli pro použití MacQuittyho metody článkové analýzy.

Vyhovuje nám zejména pro svou nenáročnost na strojový čas počítače i pro názornost způsobu presentace získaných výsledků.² Umožňuje rozeznat v matici zkoumaných proměnných tzv. dentrity, tj. nejelementárnější obrazce, do kterých se proměnné v matici sdružují: každý znak je šipkou spojen se znakem, s nímž nejtěsněji koreluje.

Lze-li ve smyslu naší úvodní teoretické úvahy v pojmu „práce“ jako předmětu postoje rozeznat komponenty nižšího řádu, jež jsou předměty specifičtějších postojů, z nichž se celkový postoj kontituuje (postoj k práci je dán postojem k její namáhavosti, k hmotnému prostředí pracoviště, k výši mzdy, ke skupině spolupracovníků atd.), a lze-li tyto komponenty na vyšší úrovni obecnosti družít do menšího počtu základních aspektů, v nichž je práce posuzována, pak MacQuittyho dentrity by nás měly přivést k empirickému zjištění existence takových základních aspektů.

Jak ukazuje schéma 1, sledované proměnné se nám seskupily do čtyř dentritů:

V prvním z nich tvoří jádro „spokojenost“ a „organizace práce“; na toto jádro se napojuje „zajímavost práce“ a „uplatnění schopností“. Můžeme snad říci, že tento dentrit spojuje znaky, které charakterizují práci jako dílo.

Položili jsme si otázku, co mají společného další dva znaky, které vytvářejí druhý dentrit, („nadržený“ a „spolupracovníci“), najdeme lehce společného jmenovatele v mezilidských vztazích. Jak nadržený, tak spolupracovníci jsou zdrojem uznání, potvrzení sociální role v nezprostředkovaných vztazích tváří v tvář uvnitř malé skupiny.

Třetí dentrit („hmotné prostředí“ a „péče závodu“) bez potíží předběžně označíme jako dentrit pracoviště nebo prostředí. Tento dentrit se nejtěsněji blíží Herzbergově dimenzi široce pojaté „hygieny práce“.

Čtvrtý a poslední dentrit, který spojuje „vyhlídky na postup“ a „mzdu“, označujeme předběžně a pokusně jako dentrit úspěchu či kariéry.

Potvrzují či popírají tato zjištění náš výchozí teoretický model? Ještě než si odpovíme na tuto otázku, povšimneme si, že v jádru prvního dentritu

¹ F. Gerzberg: Gigeničeskaja teorija motivacii truda, Moskva 1966.

² Faktorová analýza matice v počítači potvrdila výsledky článkové analýzy.

INTERKORELACE ZNAKŮ PRÁCE

Tabulka 1

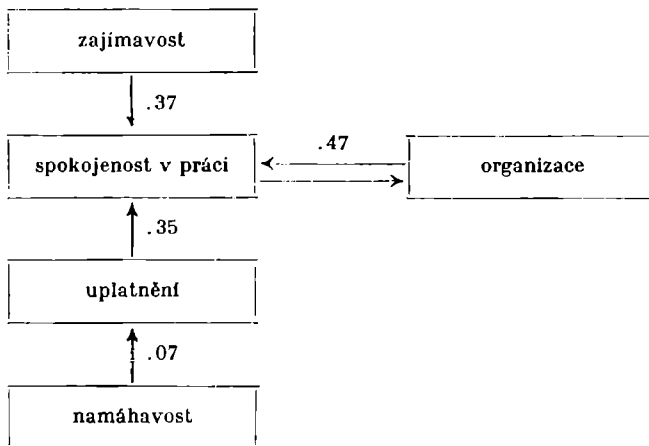
Matice Spearmanova koef. pořadové korelace RS

Organizace	+1,000	+0,318	+0,296	+0,358	+0,042	+0,327	+0,184	+0,372	+0,260	+0,305
Spolupracovníci	+0,318	+1,000	+0,220	+0,198	+0,055	+0,357	+0,188	+0,247	+0,190	+0,204
Uplatnění	+0,296	+0,220	+1,000	+0,229	-0,110	+0,219	+0,245	+0,229	+0,254	+0,312
Prostředí	+0,358	+0,198	+0,229	+1,000	+0,057	+0,206	+0,157	+0,375	+0,233	+0,259
Námaha	+0,042	+0,055	-0,110	+0,057	+1,000	+0,062	-0,017	+0,085	+0,099	+0,066
Nadřizený	+0,327	+0,357	+0,219	+0,206	+0,062	+1,000	+0,257	+0,286	+0,241	+0,259
Zajímavost	+0,184	+0,188	+0,245	+0,157	-0,017	+0,257	+1,000	+0,189	+0,220	+0,312
Péče závodu	+0,372	+0,247	+0,229	+0,375	+0,085	+0,286	+0,189	+1,000	+0,326	+0,314
Plat	+0,260	+0,190	+0,254	+0,233	+0,099	+0,241	+0,220	+0,326	+1,000	+0,436
Vyhlídky	+0,305	+0,204	+0,312	+0,259	+0,066	+0,259	+0,312	+0,314	+0,346	+1,000

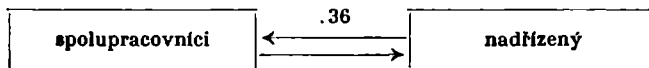
Obrazec, který z matice článkovou analýzou získáme, vypadá následovně:

SCHÉMA 1

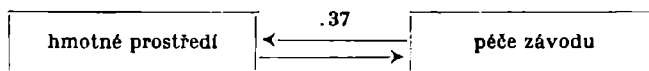
I. Práce jako dŕlo

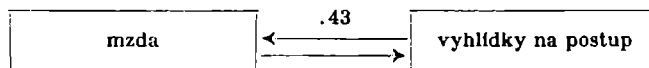
II. Lidské vztahy, socializace

III. Prostředí

IV. Kariéra

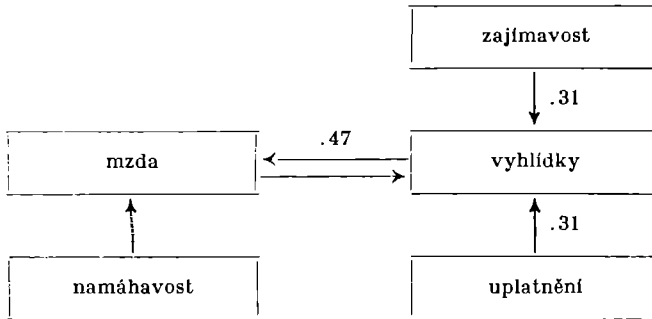

leží jako znak práce celková spokojenost, která je řádově obecnější a proto pochopitelně také na sebe váže několik znaků nižšího řádu: pracujeme-li s ní při analýze jako s rovnocenným prvkem, není to zcela korektní. Vypustme proto obecnou spokojenost z matice a sledujme, nakolik a jak se nám změní obraz interkorelací:

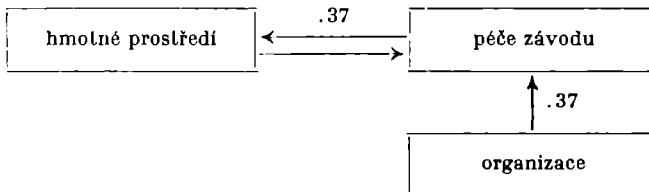

SCHÉMA 2

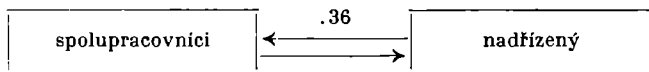
I. Seberealizace, uplatnění schopnost

II. Pracovní prostředí, závod

III. Lidské vztahy, socializace

První dentrit, zbavený jednoho článku jádra, se rozpadl. „Zajímavost práce“ a „uplatnění schopností“, které se na tento článek vázaly, se přesunuly ke znaku „vyhlídky na postup“, který tvořil původně se „mzdou“ párový dentrit, pokusně nazvaný dentrit úspěchu či kariéry. Nově vzniklý dentrit přidal starému jádru nové rysy a obohatil ho natolik, že budeme muset hledat nové slovní označení. Znak „uplatnění schopností“ a znak „zajímavost práce“ posouvá význam původního „úspěchu či kariéry“ spíše k pojmu seberealizace. Mohli bychom také říci, že tento dentrit postihuje v „práci“ aspekt „p o v o l á n í“ v moderním (profese) i původním (poslání, seberealizace, sebevyjádření) slova smyslu. Budeme tento dentrit takto dále nazývat a vzhledem k tomu, že má největší korelační zátěž, dáme mu číslo I. Snad by bylo také možno uvažovat o tom, že z tohoto aspektu je práce chápána jako „hodnota“ i jako „institute“.

Znak „organizace práce“, který tvořil součást jádra původního prvního dentritu, se přesunul k znaku „ocenění péče závodu“. Postoj k závodu

a postoj k organizaci práce se pojí stejně těsně jako postoj k závodu a hmotnému prostředí pracoviště a vytvářejí spolu druhý dentrit. Závod, organizace a hmotné prostředí pracoviště mají společného jmenovatele ve své konkrétnosti. Dá se říci, že tento dentrit postihuje práci jako konkrétní zaměstnání, závod, kde člověk pracuje, místo, kam denně dochází, jako organizaci činnosti, jež člověku určitým způsobem strukturuje čas a významně spoluvytváří jeho životní styl. Budeme tedy tento druhý dentrit nazývat „zaměstnání“ a dáme mu číslo II. Můžeme případně uvažovat, že v tomto aspektu je práce postižena jako organizace.

Poslední dentrit zůstal nezměněný. Znaky „nadrížený“ a „spolupracovníci“ spojuje společný jmenovatel mezilidských vztahů. Tento dentrit tedy vypovídá o práci jako o základně pro realizaci vztahů tváří v tvář, o oblasti, kde člověk navazuje (chtěně i nuceně) interpersonální vazby, s nimiž se musí nějak vyrovnat. Dáme mu číslo III., a budeme ho označovat „práce jako báze mezilidských vztahů“. Lze také říci, že z tohoto aspektu se „práce“ jeví jako medium „socializace“.

Znak „namáhavost práce“ zůstává osamocen, stojí stranou a vytváří v komplexním pojmu „práce“ relativně izolovanou komponentu.

* * *

Můžeme tedy shrnout:

Výchozí teoretický model vnitřní struktury pojmu „práce“ se tímto empirickým testem zčásti potvrdil, zčásti modifikoval; především se však zpřesnil. Zdá se nyní, že člověk vychází při posuzování práce ze tří základních aspektů:

1. jaké šance dává jeho seberealizaci
2. jaké jsou konkrétní pracovní podmínky
3. do jakých mezilidských vztahů ho jeho práce přivádí.

Očíslování těchto tří základních aspektů, v nichž je práce percipována, ovšem vůbec neznamená, že bychom dokázali určit pořadí jejich významu. Pravděpodobně by to ani nebylo přiměřené: jde zřejmě o dimenze, jež jsou na sobě víceméně nezávislé, spokojenost v jedné nemusí znamenat spokojenost v kterékoli z dalších dvou. Můžeme si je patrně představit jako víceméně nezávislé proměnné, které, jak na to upozornil poprvé Herzberg (1957) fungují tak, že změna míry satisfakce v jedné z nich nepůsobí na změnu satisfakce v ostatních (dvou). Můžeme ovšem předpokládat různé těsný vztah každé z těchto dimenzí k stabilizaci v práci. Důraz, kladený na určitou dimenzi pak může být závislý na příslušnosti k určité socioprofesionální skupině nebo roli generálního statu.

III.

Ve srovnání s některými empirickými studii postojů k práci prováděnými na Západě naznačují naše výsledky, že práce hraje v našich podmínkách daleko významnější úlohu jako medium socializace, jako ohnisko

mezilidských vztahů. Bylo by jistě předčasné vyslovovat nad tímto zjištěním úvahy o tom, nakolik můžeme uvažovat o podobném rysu jako o charakteristice socialistického způsobu života ve sféře práce; spíše nám toto zjištění naznačuje, na jaké úrovni můžeme dále o životním způsobu v této sféře moci uvažovat, vyjdeme-li z východiska, které tu bylo nastíněno.

Dříve než skončíme tento výchozí nástin jednoho možného způsobu uvažování o problematice způsobu života ve sféře práce, chtěli bychom poukázat ještě na to, jaké dává možnosti pro analýzu životního způsobu sociálních tříd a vrstev. Historicky vzniklá dělba práce vstupuje do našich úvah jako skutečnost, kterou není možno v dohledné době zrušit nebo od ní abstrahovat. I když však nesporně existují výrazné rozdíly ve složitosti práce a z nich vyplývající rozdíly v nárocích, které práce klade na různé schopnosti pracovníka, bylo by omylem se domnívat, že jenom tzv. „duševní práce“ anebo nejvýše kvalifikovaná práce poskytuje možnost pro uplatnění celé osobnosti člověka a že jen ona otevírá možnosti pro organické zapojení práce do sfér, v kterých si člověk (a celá sociální třída) vytváří životní styl: že zapojená práce do životního stylu je výsadou tvůrčích elit, kdežto řadoví pracující mají jistou šanci na životní styl jen ve volném čase, v konsumu, který je demokratičtější atd. Platilo by to, kdybychom pod pojmem „práce“ chápali zúženě jenom danou činnost, fyzickou či duševní. Pak nesporně činnost architekta dává tyto možnosti, činnost kopáče nikoli. Leč v okamžiku, kdy se na práci začneme dívat jako na komplexní jev, jako na sociální kategorii, pak i na úrovni individua spatříme radikálně odlišný obraz: každý člověk má onu složitou řadu prvků, která je za komplexním sociálním fenoménem „práce“ skryta, uspořádání určitým způsobem, a právě toto uspořádání, uvedení jednotlivých prvků ve smysluplný celek, je základní universální potřebou člověka, dává možnost projevu jeho osobnosti a vyžaduje cele jeho aktivní angažovanost. To platí bez ohledu na míru složitosti práce, a bez ohledu na míru složitosti práce je toto stylové úsilí sociálně podmiňováno, limitováno, stimuloováno.

Z tohoto základu bychom se tedy mohli pokusit o analýzu způsobu života ve sféře práce v marxistické sociologii.

ЗНАЧЕНИЕ СФЕРЫ ТРУДА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Статья подчеркивает центральное значение сферы труда для формирования социалистического образа жизни. Социалистическое общество, в противовес к обществу капиталистическому, не понимает труд только как средство для приобретения конзумных предметов. Латентная возможность все высшей и высшей продукции, присутствующая прессам научно-технической революции, не будет в условиях социализма осуществлена в форме все высшей продукции конзумных товаров, но она будет использована прежде всего для перемены характера труда, для перемены его основного качества. Социализм выдвигает труд в качестве основной общественной ценности, у него никогда не существовала и не будет существовать программа создания общества свободного времени, внимасмого как общественная формация, в которой труд исчезает или сводится к минимуму: развитие свободного, творческого труда является одной из основных целей социализма. Латентная возможность постоянного сокращения рабочего времени, также присущая процессу научно-технической рево-

люции, не будет в социализме использована к все более длинному свободному времени, но, начиная с определенной границы, к новой перемене качества труда, к преодолению противоречивой дихотомии труда и свободного времени. Способ, каким используются внутренние потенции научно-технического прогресса, является решающим знаком, по которому отличается развитие капиталистической и социалистической формации. Статья содержит сведения о конкретном социологическом исследовании отношений к труду на базе большой изучаемой социальной группы, репрезентативной для всей экономически продуктивной популяции ЧССР. Таким образом проверяется здесь двухфакторная теория перцепции труда Герцберга и приходится к выводу, что в наших условиях существует — помимо двух знакомых факторов (труд как профессия и труд как занятие) еще третий фактор — труд как средство социализма. Статья показывает последствия, которые можно из этого тезиса вывести для анализа социалистического образа жизни в сфере труда.